

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK ÉS UTASÍTÁSOK A XVII. SZÁZADBÓL.

Föltűnő a hadi szervezetnek és szabályzatoknak az a tökéletessége, mely már a honfoglaláskorabeli, majd a későbbi középkori magyar hadakat is jellemzi. Már a vérszerződés ismert pontjaiban alapjukat találják ez intézkedések, mit különben főleg az magyaráz meg, hogy a nemzet azon kori egész élete hadi cselekményekben nyilvánult s lelte minden kifejezését.

A törzsfőnököknek mint csapatvezéreknek hatásköre, minden egyes harczosnak a zászmányban való miként való részeltetése, a fölvonulás, a hadi jelek, a táborozás stb., mind-mind a legaprólékosabb részletekig ismert parancsokba valának foglalva.

A hadszervezet teljességéhez megkívántató eme szabályzatok, melyek a harczos mindenkori viselkedésére kiterjeszkednek, hovatovább tökéletesednek; a századok folyamán a fegyverzet és harczrend tökélyesülése folytán az aprólékos részletek sok tekintetben változnak, majd föltűnik egy-egy újítás közöttük, a melyet a magyar földön velünk vagy ellenünk harczolt különböző nemzeteknek köszönhetünk: de a mi az egésznek alapvonásait, hogy úgy mondjam alaptörvényeit illeti, azok mind végig ugyanazok maradnak a századok folyamán, mindenkor magukon viselik annak jellegét, hogy egy kiválóan magyar institutio elemeit képezik. És így van ez a XV. század elejétől egészen a XVIII. század közepéig. Ekkor újabb hadi szabályzatok készülnek az ausztriai ház nagy állandó hadseregei számára, a melyek azután viszont a külföldi, különösen pedig a porosz regulamentumok után indulnak s így bennök az eredetiséget többé hasztalan keresnök. A fontos, józan, erélyes és tapasztalt intézkedések fölött a pusztá üres külsőségekre irányuló szörszálhasogatás emelkedik túlsúlyra.

A XVI. és XVII. században, akár általános vagy részleges fölkelés rendeltetett el, akár nagyobb gyalog vagy lovas, akár megyei, akár királyi vagy bandériális hadak indultak meg, azt előre írásba foglalt hadi edictum nélkül sohasem tették. A nagyobb váraknak, kapitányságoknak, nagyobb csapatok fölött álló kapitányoknak külön hadi szabályzataik voltak. Ugyancsak ilyenekkel bírtak nemcsak a fejedelmi, hanem nagyobb nemeseink udvarai is csatlósaikra nézve. Mint alább *Pethe Anna* esetéből látni fogjuk, még asszonyok is bocsátottak ki ilyen hadi rendeleteket.

A legkésőbbi hadi edictum, a melyben még félreismerhetetlenül meglátszik a régi magyar szabályzatok hatása, a *Leopoldé*, melyet akkor bocsátott ki, midőn nagy hadi vállalatát a török ellen megkezdte.¹⁾

Az országos levéltárban nagy becsű ily régi hadi szabályzatokra akadván, — miután azok a XVII. század hadi viszonyait a legnagyobb közvetlenséggel tárgyalják s így úgy hadtudományi, mint hadtörténelmi tekintetben első rangú forrás jellegével és becsével bírnak, megragadjuk ez alkalmat, hogy azokat e helyt egész terjedelmükben közlőjük.

Az első 1660 körül készült, *Vesselényi Ferencz* nádor és felsőmagyarországi főkapitány idejében s vagy ő maga, vagy valamelyik vezérlő kapitánya bocsátotta azt ki. Érdekes képét nyerjük ebből a lustratióknak, a mi a mai ellenőrzési szemléknek felelt meg, továbbá a katonaság fizetésének, melyben a természetben kiszolgáltatót életneműek és a posztó is még nagy szerepet játszanak. Egyúttal már látjuk itt a gondos figyelmet, a melylyel az élelmezési raktárak iránt tesznek szigorú intézkedéseket.

Második szabályzatunk 1664-ben augusztus hó 15-en Sárospatakon kelt s *Gersei Pethő Ferencz*, akkori híres felsőmagyarországi vicekapitány ordinatiója címet viseli. Itt már a szigorú rendtartási szabályokkal találkozunk, melyek e korbéli edictumainkat általában jellemzik, s a melyekben a részegeskedés, rablás, verekedés, zsákmányolás stb. a legszigorúabban, a legtöbb esetben halállal fenyegettetnek.

¹⁾ *Fejérvataky* «I. Lipót által kiadott katonai szabályok.» Lud. Ak. Közl. 1877, 164. l.

Bizonyára mindannyinál legérdekesebb azonban gróf *Thököly Imrénének* udvari és egyéb hadai számára adott azon «tanúság», mely *Ecsed* várában, minden valószínűség szerint 1676-ban június havában kelt.

Tudjuk, hogy 1675-ben a még ifjú *Thököly* nem akart nyíltan csapatokkal kivonúlni, s *Apafyhoz* szegődni, mert azt várta, hogy Erdély mikor csatlakozik teljes hadi erejével a bújdosókhoz. Ez a következő évben végre bekövetkezett.¹⁾ Ekkor készítette *Thököly* hadi edictumát mindjárt táborozásának megkezdésekor s hogy akkor már Apafy fejedelem alárendeltjeként tekinté magát, mutatják a fejedelemmel szemben való tiszteletbeli rendelkezései. Hogy pedig a következő évben e szabályzat már teljes érvényében volt, bizonyítja az eredeti kézirat hátlapján levő jegyzés, mely szerint az akkor már, 1677 július hó 28-án, *Thököly* pecsétje alatt egyéb iratokkal együtt Bor Péter által levéltárba helyeztetett.

Nagy érdekű e szabályzatban, hogy az a néhai jó hírű nevű *Horváth István* kapitányra hivatkozik, mint a kinek rendtartása mintául szolgált. *Horváth*, Bethlen Gábornak volt híres kapitánya, mint jó katona két országban ismeretes. 1620-ból van reá adatunk, hogy Keresztély anhalti herczeg seregéhez 500 huszár és kopjásból álló csapatával mily jó feltételek alatt szegődik.²⁾

A szabályzat alapja a pontos rend és kérlelhetetlen szigor akar lenni, mit azzal is kifejez, hogy ha, úgymond, a szép szó nem használ, «csákányfokkal is tanítsák és szoktassák a hadi népet a disciplina megtartásához.»

Terjedelmes intézkedéseket foglal az magában különösen a zsákmányolás mikénti foganatosítására, továbbá külön útasítást a szállásosztó és a sátormesternek, a táborhely megválasztása és a sátor felütésére nézve. A továbbiak az őrszolgálatra, az ütközetbe való fölvonulásra stb. vonatkoznak. Érdeklél látjuk itt, hogy az isteni tisztelet mily vallásos áhitattal és szép renddel tartatik meg, hogy annak kezdetén, a fejedelmi sátortól adott jelre a csapatok «Isten» nevét kiáltják, még pedig úgy sorban, hogy minden egyes

¹⁾ *Angyal Dávid*. *Thököly Imre*. 123. l., 1887.

²⁾ Ez okíratot múlt füzetünkben közöltük. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1889, 153. l.

harczos külön, sorban egymás után kiáltja azt. Este lefekvés előtt ismét «Jézus» nevet kiáltja az egész tábor, a mely után többé borozni, mulatni nem szabad. Ez utóbbi szokás is még a XV. század elejétől származik le, midőn feleletül használták a magyar csapatok a törökök «Allah» csatakiáltására.

Negyedik szabályzatunk *Pethe Anna* udvari katonasága részére szól s a XVII. század második felében íratott. Özvegy asszonynak kell őt már tartanunk, hogy saját neve alatt parancsol. Családja az 1476-ban Mátyás alatt élt hetesi Pethe Balázstól származik. Tagjai között kamarai elnökök, érsekek, főispánok s főajtónállók találtak. Rokonságban voltak a Perényiek, Balassák, Serenyiek és Rákócziakkal,¹⁾ — érthető tehát, hogy a hatalmas és bizonyára gazdag család is külön udvari csapatokat tartott.

Az V. szám alatti instructio már várakra vonatkozik s így érdeke jóval nagyobb. A *Szathmár vára* részére ugyancsak a XVII. század második felében adott hadi szabályzat az, melyben az akkori várvédelem rendszerének is hű képe tárul elénk. A fennálló sajátságos viszonynál fogva, szigorú útasításokat találunk itt, hogy a katonaság egy részről a polgársággal, más részről a szintén e várban levő német katonasággal jó egyetértésben legyen.

Érdekes, hogy a legénység egészségére is gond fordítván, a katonaság fürdéséről külön pont rendelkezik, — meghagyván, hogy fürdeni is zászló alatt kell kivonulni. Továbbá, hogy a kereskedők, ha el akartak utazni, a várkapitánynál kellett jelentkezniök s ha Erdélyben, vagy a török közt jártak, visszajövet tapasztalataikat ugyancsak a kapitánynál azonnal jelenteni tartoztak.

Végül, mintegy összehasonlításképp, meg kell e helyen a *Mária Terézia* korabeli pedáns hadi artikulusokat is említenünk, melyek 1750-ben készültek.

Ezek jellemzésére s talán még a koréra nézve is szolgál, hogy a 25. pont az ördöngösség és a varázslás büntetéséről szól s hogy a párbajozás a hadseregben halálbüntetés alatt tiltva volt s a segédek is megfelelő büntetésben részesíttetek.

Mint fentebb is említők, azonban ezek mellett a szörszálhasogató aprólekos intézkedések kora is bekövetkezett. *Fáber*

¹⁾ *Nagy Iván*. Magyarország családai 9. k., 255. l.

Kristián Farkas, Kassa város kommandánsa 1755-ben a «hadi embernek oktatása» című könyvében mindezeket komolyan tárgyalja is. Itt a IV. rész II. cikkelyében fő dolgoknak jeleztetnek a katonákra nézve, hogy «mindenik a fejét megfésülje, haját pedig a regementnek bevett szokása szerint befonva tartsa: haja fonadékját sem alább, sem feljebb ne hordja, hanem a meddig nyakravalójának csatja ér. A fölött haját fülei mellett módosan papirosba kondorítsa, hogy annak idejében, vagy dróttal, vagy hajtővel, aztat felfodorítván, megszoríthassa (czopf); egy szóval mindenekben magát úgy alkalmaztassa, a mint a regementnek közönséges rendtartása magával hozza. Nemkülönben, miképen kellessék bajúszát nevelni, tekerni és festeni, másoknak egyenlő módját, hogy megtartsa, igen kívántatik.

A legények lábára valójokat huzzák feljöl a fartsokon, ennek pedig szára érjen le épen a deli csizmájokig, s egész lába szárai legények díszesen béfedeztetve. Szoktassák ahhoz is magokat, hogy nadrágjokat illendőképen felhúzzák, nehogy szárokon ránczok maradjanak, és mint egy esztergán metszett, srófos lábakkal látszassanak lenni.

Vigyázás legyen arra, hogy ha a katona az execérozó helyen áll, se kiljebb, se beljebb ne álljon egyikének deli csizmája orra, mint a másikénak: úgy hogy mintha sinórra mérték volna, egyenes rendet, vagyis lineát csináljanak, hogy a kik szembe állanak az lineával, gyönyörködjenek a szép egyenes seregben.

Akár fegyverrel, akár pedig a nélkül gyakorlásra kiállítatik a katona, csendesesen es egyenesen álljon, ábrázatját jobb válla felé fordítván, ne pökdőssön, köhögjön, magát mozgassa, ingadozzon, és mintegy dülő félben álljon: a feje a föld felé, jobbra vagy balra ne függjön, hasát ki ne dülleszse, nyakát meg ne görbitse stb. stb.»

Íme, ide fejlődött a had művészete.

És mégis, bármennyire részletesek és pedánsak e hadi szabályzatok, — kétségtelen, hogy bizonyos fokig tökéletlenek, mert hiszen ki tudná mind azt írásba foglalni, bár könyvtárakat is írva össze, a mit a jó katonának, a bátor harczosnak s az ügyes hadvezérnek tudnia, látnia és észre vennie kell. Valóban semmi sem találóbb ennek az álláspontnak jelzésére, mint a mivel *Thököly Imre* fejezi be hadi edictumát. Mindeneket írásba foglalni, úgy

mond, nem lehet. «Isten s az idő és a tábori állapotok bővebben megtanítanak, s ahhoz kell osztán magunkat alkalmaztatni. Isten ő felsége segítjen minden jóra mindnyájunkat.»

I.

Vesszlényi Ferencz nádor hadi utasítása 1660-ból. (Hitelességére l. a bevezetést.) Az Úr Istennek segítségéből kegyelmed megindulván az végekben minden alkalmatossággal, és tehetségével azon legyen, hogy az ő Felsége hasznát és commoditását promoveálja, kárát eltávoztassa, mindazonáltal az vitézlő rendnek is satisfactiója legyen, cum contentatione, és panaszolkodás nélkül.

Arra igen reá vigyáztasson kegyelmed, hogy az mustrákat kölcsön szolgálkkal ne mustráljonak, és az ő Felsége fizetését érdemtelnek ne vegyék, az strázsamester minden helyekben hitese lévén, azokkal kell bizonságot tétetni: ha ki ki maga szolgálival és szemével mustráljon, ha kik olyak találkoznának, afféle kölcsön szolgálkra semmit nem kell fizetni nekik. Az mustrát elvégezvén, az mikor az fizetéshez kezdnek, kegyelmed mindenkor jelen legyen, és az partiale szerint *Székely István* úrral írassa külön, kinek-kinek mennyi pénzt, és hány sing posztót és mennyiben adjak, a szerint az gondviselőkről; az búzáról extractust kell venni, kinek-kinek mennyit fizettek búzáúl, azt is felírassa kegyelmed, anticipato kinek mennyit fizetett azelőtt perceptor Uram, arra is vigyáztatnak kell lenni, minden vég posztó hány singre mérődik, mert az sincsen egyiránt, ki több, s ki kevesebb singet tart.

Az kapitányok, ha most kezdik sollicitálni az victualeért való fizetést, mivel azoknak kész pénzek jár, nem kell most arra nekik semmit adni kész pénzöl, ha búzát és bort elvesznek. *Vigyázó György* limitatioja szerint, borúl és búzáúl adassa meg kegyelmed nekik, sőt az mely kapitányoknál és vitézlő rendnél találkoznak dézsma árenda restantiák, bor és búza, azt kell fizetésekben computálni és deputálni.

Fő és vice Generalis uramékkal kegyelmed jó correspondentiát tartson, mindazonáltal, mivel ő Nagysága igen liberális ember, az miben méltó, és illendő, ha kik mellett instál ő Nagysága és érdemes ember, kell valamit cselekedni. Elhiszem az kik rabságban

estek, az más fizetéstől fogva, azoknak hó pénzeket kész pénzöl fogják kívánni megadatni, de abban nincsen most mód, hanem egyiránt legyen az fizetés, mind pénzöl, buzául és posztóul, sőt az özvegyeknek semmi pénzt nem kell adni, hanem Praefectus Urnak ő Nagysága parancsolatja szerint, buzául és posztóul kell fizetni nekik.

Nem árt kegyelmednek megtekinteni minden helyekben az ő Felsége prófont házait, mi állapottal vannak, mennyi buzája, bora lehet ő Felségének, és minemő köböllel élnek minden helyekben az annonáriusok. Az mely német officireknek az búzáért 80 pénzt fizettek *Paczot* idejében való limitatio szerint, mivel az pénz jövedelem igen megkevesedett, buzául kell kiadatni nekik; lám az tehen-pénzt nekik is szintén úgy megadgyák mint másoknak. Azon legyen kegyelmed, hogy valahol az német praesidium vagyon, mind egyiránt rendelje, hogy a pénz helyett búzát fizessenek nekik, és az veghelyekben is az pattantjusoknak felit pénzöl felit buzául kell ezután megadni és fizetni nekik.

Isten kegyelmedet *Kállóban* vévén, vegyen extractust az udvarbirótúl, miolta az korcsmát ő Felsége számára foglaltuk, hány hordó bort árultatott ki, és mennyi lehetett annak az lucruma; az harmadévi boroknak az ára mennyi lehet. Az mesterembereket megarendálta-e, és mennyire intendáltatik az árenda, instructiója szerint be állatta-e az hites bor birókat, kiknek számot kellett tartani mennyi hordó bort vettek, min vöttek, és mennyire ment ki, azon harmad évi borokban, az kit az vitézlő népek rovásra kiadatott, azt most mind kész pénz fizetésekben kell tudni, az vitézlő rendnek, kire *Székely István* mind számot tartson, és felírjon.

Tokajban érkezvén kegyelmed, ha valamint az főkapitány számára sollicitálnák az fizetést, nem kell semmit fizetni, azzal mentvén magát kegyelmed, hogy arrúl nincsen semmi commissiónk. Az vice kapitánynak, ha kegyelmednek úgy tetszik adasson három hóra való fizetést, felit pénzöl, felit posztóul, de elsőben két hóra valót kellene igérni, ha generalis Uramék instálnának mellette, úgy adasson egy hó pénzzel többet neki. Ha a szegény Szócs Bálint marhájában sollicitálna valamit megéri azzal kegyelmed, hogy nincsen az mi hatalmunkban, hogy arrúl semmit disponálhassunk, vagy adhassunk valamit valakinek, mivel nekünk az magyar kamarátúl vagyon dependentiánk.

Az Szathmári ezres teleki dolog most el nem igazodhatik, arra bizonyos terminust kell præsignálnunk, és úgy eligazítanunk *Kökényesdy* maradékait, az faluért meg kell kénálni az ezer forinttal, ha felveszik maradéki jó, hol nem, csak az várhoz foglaltassa kegyelmed minden haladék nélkül.

Nem árt kegyelmednek *Károlyi Mihályné* asszonyommal is szemben lenni, és megjelteni, minemő nagy violentiát cselekedett az fia az ő felsége jószágán, holott csak zálogos Károlyné asszonyom is abban, azért ne háborgassa, mert bizonyos legyen benne, hogy azt a falut is kiváltják tőle, azon kívül az violentiára reá keresik.

Mindent írásban nem foglalhatni, ki tudgya micsoda occurrétiák occurrálnak, hanem kegyelmed mindenekben vigyázzon az ő felsége javára és hasznára való dolgokra és perceptor urammal communicálja és tetszésit vegye kegyelmed. Az mit együtt eligazíthat kegyelmedek igazítson el, az mi olyan dolog occurrál, hogy magunktól el nem igazíthatunk, az ő Felsége magyar kamarájára halasszuk, nem árt ad portem mind fő és vice Generalis Uramékat megtalálni, hogy ha mi oly dolgok energálnak vagy occurrálnak, mutassák minden segedségeket ő nagysága, és ő kegyelme, magok kötelességek szerint.

Az német præsidariusok, ha fizetéseket kezdenek sollicitálni meg kell mondani, ő felségének nincsen arról semmi commissiója, és mivel ez ideig az magyarországi jövedelemben az tehen-pénzen kívül semmit sem fizettek, kapitányoknak írjonak instáljon ő Felségénél az ő fizetések felől, meg kell látni micsoda kenyeret és prófontot sütnék nekik, ha kegyelmed látja hogy igen szegény, dohos, és keserő mindenütt igen serio megparancsolja az annonariusoknak, hogy jó kenyeret süttessenek, mert ha mi panasz jön az németektől, nem mások, hanem ők búsúlnak meg érette.¹⁾

II.

Tekéntetes és Nagyságos *Gersei Pethő Zsigmond Urunknak ordinatioja*: Az végbeliekkal coniungálván magát ő kigyelme,

¹⁾ Országos Levéltár, Limbus.

az több mezei hadakkal, legyen szép correspondentiával az több Német és mezei hadakkal, ő kegyelme mellé rendelvén Magyar és Német gyalogimat (kiknek az egy kenyérbeli provisiojától provideáltatván, valami kártételt és kapdozást ne engedjen) és ezen alább megírt Edictumunkat közönségesen az egész hadaknak meg olvassa.

Primo. Senki zászlója alul kapitánya hire nélkül imide amoda ne merészeljen járni s menni, arra az tiszttek úgy vigyázzanak, az ő kegyelmek számadásában fog járni.

Secundo. Az szegénységen kapdozást, dulást, koborlást semmi lett uttal ne merjen senki cselekedni sub amissione vitæ.

Tertio. Magok között való ló vonás, lopás legkisebben se patráltassék sub amissione vitæ.

Quarto. Kardoskodás, vagdalkozás, veszekedés ne legyen, és senki maga kezével igazat ne tegyen sub eadem pœna.

Quinto. Mihelyet az lesből ki indulnak az hadak falura, városra, senki ne menjen, annyival inkább be ne szálljon kiváltképen az hun valami részegítő ital van.

Sexto. Az lesben az főfő tisztviselőkkel el végezvén, mit kíván, mit kellessék próbálni, ott válván el, mihez ereje leszen kegyelme-teknek, ha csak lesve kívánna valamely végbeli törököt venni, avagy valamely kastélyt, avagy pedig palánkot meg próbálni, avagy törökös Rácokat s Ráczságot fel verni, s rabolni, aki, amint felül is íránk, fog állani épen kigyelmetek öszve gyült mi voltához; de akar melyik legyen, a minémű végzést magok között egyszer végez, abban állandó legyen, és ki ki vett rendit oly állandó képen meg álja s vegye executióba, hogy annak fő tisztviselőinek gyalázatos számadásaiban ne járjon.

Septimo. Az erdélyi pártrul, s más kereszténytul is csak egy bornyut se vegyen senki is, mert valaki ezt által hagyja bizony meg hal érette.

Octavo. Ha az ur Isten ő szent Felsége, ingyen való kegyelmességéből szerencsét ad; élete vesztése alatt senki imide, amoda ne distrahaljon, tudván azt micsoda része szokott lenni affélékben ő Felségének is, hanem köz *kotyavetyére* hit alatt hozza, és semmi lett uttal el ne oszoljon, hanem köz helyre gyülvén, kegyelmetek

egyezéséből ki ki vissza menjen rendelt helyére. Datum in Arce-Sáros Patak, die decima quinta Mensis Augusti, anno 1664.¹⁾

III.

Gróf Thököly Imre hadi edictuma. Udvari és több hadnagyimnak, tizedesimnek való tanuság.

1. Az tisztviselő ember megemlékezzék arrul, miért adgyuk kezében az pálczát, a hatalmat és tisztviselést; — nem hogy annak árnyékában alunnék, nyugodnék, hanem ha az előtt tunya, hivalkodó volt volna is, serkenjen fel: mert az tisztviselés hív serénységet és serény hűséget kíván. Mivel pedig tisztiben ura személyit viseli magán, azért mind maga az ura személyét meg tudja becsülni magán, — s mind másokkal meg becsültesse, és magát előjárónak esmertesse lenni hivatalja szerint, — vigyázon igen amaz mondásra: Aki magát meg böcsüli, más is azt böcsüli meg.

2. Utra indulván, az hadnagyok tisztí az, hogy az seregeket szép csoportban (így) rendeljék, indítsák, és vigyék, ne hagyják imide, amoda szállongani, csapongani, maradozni, kiáltozni, szitkozódni, illetlenül csürögni, csavargani. Valakiket én vezeték lovaim eleiben, zászlóim mellé vissza rendelek, azokat ne engedjék változni hírem nélkül, hanem azon heliben szép sorjában áljanak s menjenek. Fegyverhordozó inasomat, zászlótartómat, dobosomat, trombitásokat, síposokat mindenkor az ő helyekre állatván megváltozhatatlanul ott jártassák. Az kik különben cselekednek, szép szóval elsőben, azután keményebben, s ha ugyan szófogatatlankodnak csákány fokkal is tanítsák és szoktassák az disciplina megtartásához. Noha pedig mindenkor az rendet meg kell tartani fogyatkozás nélkül, de legfőképen a mikor az fejedelemmel ő nagyságával, vagy magával, vagy pedig valami rész hadaival együtt kel járnunk.

3. Az tábor helihez közelítvén, hogy ha az szállás osztó idején ki nem jönne, avagy valami akadály miatt ki nem jöhetne, mindenkor két értelmes lovasat külgyőnek elő hadnagyuraimék, a kik

¹⁾ Orsz. Levéltár. Limbus. II. sor. 1. és 2. csomó.

az szállás osztót felkeresvén és táborhelyönköt meg tudván sietéssel előnkben ki jöhessenek és vezethessenek szálló helyökben, hogy így nem tudván helyünket, az táborban nagy szégyen vallással ne kellessék tévelyegnök.

4. Az tábor helyen meg kelletvén szállanunk, sátorom környül oly formán szállicsák minden rendbeli szolgálmat, hogy ha fel kell ülni, mindjárt rendelt seregében indulhassanak meg, a mint ennek módját *Kálmándy István* urammal megmutattam az néhai jó hírű nevű *Horráth István* kapitány rendtartása szerént. Tár szekereim megszállítására is gondjok legyen, azokat sem kelletik távul sátoromtól szállítani, melyről parancsoljonak sátor mesteremnek és szállás osztomnak, értékre adván ez aránt való rendelésemet.

5. Így jó renddel megszállítván, vigyázzonak mindjárt arra s értekezzenek, hogy ha az több seregekből kibocsájtják-e az zsákmányosokat, s ha másunnét nem bocsátanak, ők se bocsássák, hanem okát megértsek az Fejedelem ő Nagysága tábor mesteritől avagy az generálistól, mert gyakorta megtiltatik az zsákmányozás avagy az ellenség közel ülésejért, avagy az hellből tovább való indulásért, hogy így oda ne maradjanak és az ellenségnek prédái ne legyenek zsákmányosaink, mód nélkül menvén ki.

6. Ha penig szabados leszen az zsákmányozás, megértekezzék azt is, melyre és meddig: mert néha egy felé s néha más felé, s néha tovább, s néha közelebb meghatároztatik s megtiltatik az zsákmányolás, hogy így az tilalom ellen vétvén kárt ne valljanak, mindenkiből ki ne fordétassanak az zsákmányolók.

7. Zsákmányost penig különben ki ne bocsássanak, hanem velek bocsássák mindenkor vagy viczéjéhez, vagy egy emberséges tizedest, tiz-tizenkettőd magával, avagy többel is, a mint az ellenkezők közel vagy távul lesz, avagy az fel zendült kösségtől való tartás kívánja.

8. Azok az kiket elbocsátanak, fenn vigyázzanak, valamig az zsákmányolók rakodnak. Ha ez alatt az ellenkezőknek, vagy az kösség ellenséges jöveleteket veszik eszekben, az zsákmányolóknak mingyárt hírt tegyenek, de ne rémülés kepen, hanem bátoritva őket, mingyárt csoportban (így) verjék s úgy indítsák meg előttük, magok penig hátra maradván ellenkezzenek érettek. Ha penig derekas erő érten éri őket, minden zsákmánylásokat, terheket

lehányatván velek, igyekezzenek kár nélkül eljönni velek az tábor felé.

9. Hogy ebben az zsákmányosokkal kibocsájtott gondviselőnek jobb módja lehessen, ha magunk járunk egy bokált fuvasson meg és maga felülvén mellé rendelt katonáival elsőben gyűjcsse és várja mind öszve őket; s úgy indulván meg, ne engedje őket imide-amoda széledni, hanem a mint a táborból etszersmind (így) indulnak ki, úgy egyszersmind menjenek, jöjjenek, s kinn is egy helyben etszersmind rakodjanak, s ha egy helyben meg nem rakodhatnának, másuva is együtt etszersmind menjenek keresni, de egymás nélkül semmi képen, se menni, se jönni, se rakodni ne engedje az velek ki bocsájtott gondviselő. Ha pedig az táborral együtt járunk, a minémű jelt az zsákmányosok kibocsátásában az fejedelem ő Nagysága vagy generálisa kivetett, attul kell hallgatnunk. De az zsákmányolásban ezt az módot, melyet ide irattunk, tartassák meg hadnagy uraimék. Ilyen tanusággal bocsássák azért el hadnagy uraimék, mindenkor az zsákmányosokat.

10. Ezen formán meglepedvén az táborban és az zsákmányost elbocsájtván, vigyázzanak hadnagy uramék, tizedesek, alattok valójok között valami illetlen dolog, össze veszés, harcizolás, kiáltozás ne legyen. Ha mi afféle akarna lenni, azt mingyárt míg szikrájában vagyon, igyekezzenek le csendesíteni, szép szóval, kemény megriasztással s ha könnyebben nem lehet, ugyan pálcáztatással is.

11. Hadnagy uraméknak egyike, ha letelepedünk, az uraimékkal, mingyárt sátoromhoz udvarhoz jöjjön s mindenekről ércsen túllem. Hogy így együtt levén vagy lovon, vagy gyalog kívántatik, az fejedelem ő Nagysága sátorához illendő móddal mehessek, és jöhessek vissza. Onnét és pedig senkit mind addig eloszlani ne engedjen valamig és valakinek valahová való menését, avagy minnyájoknak szállásokra való vissza mehetéseket nem parancsolom s meg nem engedem. Ott pedig ne késsenek és hivatalt ne várjanak, hanem ételeket és egyéb dolgokat hamar elvégezvén, utánnam jönni siessenek; ne én ő reájok, hanem ők várakozzanak én reám. Erre szorgalmatos gondja legyen hadnagy uraméknak.

12. Az mikor pedig helyben levén, mód adatik estve, reggel az isteni szolgálatra való közönséges felgyülekezésben (Melyben

módot is kell és illendő alkalmas üdőt keresnünk kire segéljen Isten!) Hadnagy uramék ércsenek töllem és hirdessék meg hogy az dobszó leszen jel az isteni szolgálatra való öszvegyülekezetre sátoromban, s a mikor parancsolom ütessék meg, szorgalmatosan fel is gyűljenek az *edictumban* kiadott büntetés alatt. A mikor pedig a táborban leszünk az fejedelem ő Nagysága arra való jeladását kövessük mi is.

13. Ha az Isten kiáltását az fejedelem ő nagysága sátoránál el kezdik, hadnagy tizedes uraiméknak gondjok legyen arra is, hogy senki alattok valójok közzül, valamig az kiáltásban való sor oda nem érkezik, bele kiáltani ne merészeljen, hanem oda érkezvén szép rendel, Istent ajtatossággal, nem czifrálkodással és játékkal kiálcsák mindháromszor: mert az ki Istennel játszik veszedelmet nyer, amint az harmadik parancsolat tanít.

14. Egyik hadnagy, arra rendelt szolgálímmal együtt mindenkor sátoromban háljon minden fegyverével készen levén, s ezek közzül is cirkáljon fenn egy csak ott az én háló sátorom előtt.

15. Noha pedig az táborban elég cirkálás leszen, de hadnagy uraiméknak arra is gondjok legyen, hogy mind az én sátorom körül s mind az magok szállások és állások között cirkáltassanak szorgalmatosan annak rendje szerént. A míg és a mikor az táborral nem leszünk pedig, mind éjjel nappal strását is áletassanak az alább meg írt módok szerént. Jelt mind cirkáló s mind strásáló én tüllem vegyen.

16. Erre is szorgalmatos gondja viselések legyen hadnagy Uramék és tizedes Uraméknak, hogy éjjel valami zenebona indítás, kiáltás veszekedés ne történjék. Ha kik pedig affélet cselekednének, mindjárt magok meg fogják, kötöztessék és reggel törvént látván reá, az tilalom szerént kíméletlenül meg büntessék.

17. Ha vagy ő Nagysága az Fejedelem, vagy generális Uram strását parancsol kiküldeni vagy hogy ugyan magát parancsolja egyik hadnagyot ki menni, jelt vevén generális Uramtól, annak is végére menjen, mennyit küldjön, avagy mennyit vigyen ki, melyre és meddig vigye ki, ha mit azt, avagy valakit foghatunk meg, kihez vigye elsőben. Ezeket megértvén tarcsa ahoz és az edictumokban kiadott tilalomhoz a strása álatásban magát.

18. Az csatára való küldésről és menésről is ha parancsolnak

hadnagy uramék, tarcsák magokat az edictumokban kiadott tilalomhoz és rendtartásokhoz. Ez aránt is végére menjenek mennyit kell küldeni, avagy menyid magával menni, hány napra való élest kell vinni. Az kit pedig élésben rendel az Fejedelem, ő Nagysága, vagy az generális, attul hallgassanak s annak szavát fogadják mindenben.

19. Az csatázásban (cziatazasban) vagy maga az egyik hadnagy, vagy az tizedesek közül valamelyik menjen el, más alatta járóval, avagy magam. Ugy igyekezzék magokat viselni, mint vitez férfi emberhez illik, nem vakmerőképen ugyan, mert az vakmerőség gyakran veszedelmet nyer, — hanem oly vitézi bátorsággal, hogy nem csak meg merjék nézni az ellenséget, de ha nekik valónak ítéltetik, ugyan meg is vonakodjanak vitezül vele s ha egyebet nem lehetne is, de nyelvet fogni minden úton módon igyekezzenek. Csak valami hírre, nem látván az ellenséget, vissza ne terjenek, mert így nem coronát, hanem gyalázatot vesznek és érdemelnek.

20. Az szolgáltatásban is hadnagy uramék jó és igaz rendet kövessenek, mind csatára az mikor parancsolják (mert csatára, parancsolat és hír nélkül ne merészeljen senki menni, a mint az edictumban vagyon feje vesztese alatt) mind strására, cirkálásra és egyebb szolgálatra való küldés, jó rendel és szerrel legyen, hogy egyik az másiknál több szolgálattal ne bántodgyék.

21. Hasonlóképen az zsákmányra való kimenetel is rendel legyen, ha egyszer negyed részét ki bocsátják a zsákmányra, az megérkeztvén az más negyedrészt úgy bocsássák ki és így harmadszor, negyedszer az többit: mert a szolgálatra így érkeznek inkább reá, s az bokros veszedelmet is így kerülhetik el, ha szinte szerencsétlenség találná is szakmányosinkat.

22. Hadnagy és tizedes uramék gyakorta meg látogassák alattok valójokat, hogy imide, amoda hír nélkül az táborban el ne oszoljanak, kiváltképen estenden mind jelen legyenek, az részegeskedésnek mindenek, tisztességek vesztese alatt béket hagyjanak. Jézus kiáltás után penig ha ki borozáson találtatik, az edictum szerint megbüntessék.

23. Hadnagy és tizedes uramék, csak fél mélyföldnyire is az táborrul senkit ki bocsátani és küldeni hírem nélkül ne merészel-

jenek, sőt az táborban is senki imide amoda vendégeskedésre menni hírem nélkül ne merészseljen.

24. Hadnagy uramék rendel magok két ízben is étszakákon az mi quártérunkban való cirkálókat, mikor az táborral egygyüve leszünk is meg látogassák, meg kémleljék; mig penig és a mikor magunknak kell járnunk, mind cirkálókat, strásákat szorgalmatosan el járjanak, a kiket vigyázatlanul aluva, avagy másut, a hova állattak volt, vagy egyéb fogyatkozás tételben találják, meg fogják, kötöztessék és reggel törvént tevéen reájok az edictum szerint, meg büntessék kimélet nélkül.

Egyébb dolgokra Isten s az idő és táborozó állapotok megtanítanak. Vezéreljen ő Felsege és segicsen minjáunkat minden jóra szent fiáért. Datum in Ecsed, sub mense Junio.

Szállás osztónak és sátor mesternek való tanuság.

1. Mivel az táborozás mezei állapot, mig és mikor magunk járunk, ércsenek tülem, mikor elő kell menni s a hol mi mondgyuk, addig menjenek. Ha az táborral egygyüvé jutunk, ott osztán az Fejedelem ő Nagysága, avagy generális urnak szállás osztóitúl kell értekezni az indulás felől, s ha ök megindúlnak, úgy kell nekik is azokkal megindulniok, és vélek együtt járniok.

2. Az szálló helyre jutván az Fejedelem ő Nagysága szállás osztóinak meg jelentvén, foglaljanak számomra az hol lehet, szép híves, vízhez közel levő dombos helyet az hova alkalmasan sátorimat föl vonhassák, az szájával mindenkor ha lehet az fejedelem ő Nagysága sátori felé. Egy felől sátorimnak az lovaimot, másfelől szekereimet, hintóimat, s az veres társzekereimet és az konyha sátor mellé, egyéb élés szekereimet szállítván. Egy felől az magam zászlómat, más felől az atyám uram ő Nagysága zászlóját rendelvén. Trombitásokat, síposokat és az dobost mingyárt az ebello (igy) sátorom ajtaja mellé két felől telepítvén le.

3. Mindenkor penig az szállás osztó jó idején ki jűjjon előmben, és velem szemben levén, az vezeték lovaim eleiben álljon osztán s úgy vezéreljen szép módjával az szálló helire és oda érvén minden rendeknek mutogassa ki szálló helyit, melyet az mi oda érkezésünkig jó rendel mindenkor el kell intézni.

4. Meg telepítvén ekképen, légyen szorgalmatos vigyázása az Fejedelem ő Nagysága és generális Uram szállás osztóira, tábor

mesterekre, kik gyakorta ha az táborn megszállítják, mingyárt elébb mennek, más tábor helyre s ő is el menjen vélek, és az én részemről tisztihez lásson.

5. Sátor mesterem pedig meg lássa, hogy az sátorimat illendőképen vonassa fel mindenütt, azokat szakadozásoktól oltalmazza, hozzá való szerszámokat el ne veszessen. Igen feszesen, sem tagban ne vonassa. Az essős s szeles üdőkben ha meg feszül, meg bocsátassa a mennyire illik és taszítson rajtok, kapája, ásója legyen, melylyel az esős időben körül árkolja és vizét el bocsássa mellette. Az útban is mindenütt az meg vizesedéstől ótalmazza. Helyben pedig mint egy szép házat oly tisztán tartassa. Ha hol meg repedne vagy szakadna, arra való ruhája legyen, mingyárást megfódassa, fesslét meg varassa. Az mikor pedig fel kell szedetni, abban is illendő módot kövessen, s ne csak kordéra, akár mint, hanem szép rendel össze kötötttévén, és tokjában be rakván, rakossa az szekérré s úgy induljon meg velle, a mikor eléb kel indulni.

Erről is Isten s az idő és az tábori állapotok bővebben meg tanítanak s ahoz kell osztán magunkat alkalmaztatni. Isten ő Fel-sége segéljen minden ióra minyájunkat. Datum in Eched sub mense Junio.¹⁾

IV.

Pethe Anna keze írása alatt udvarabeli lovas és gyalog rendeknek adatott edictum.

Kívánjuk és parancsoljuk, hogy az mi hozzánk tartozó lovas és gyalog rendek alkalmaztassák ezekhez magokat:

1. Minden ember viselje előtte hozzánk való hűséges kötelességét és maga becsületit, az bor itálnak s részegeskedésnek békét hagyjon. Valakinek mi tiszték, hivataljok leszen prefectus uramtól elrendelve, abban járjon, egymás között szép egyességet és szeretetet tarcsanak; mert valaki külömbet cselekeszik minden személy válogatás nélkül gyalázatosan megbüntettetik és udvarunkból kiűzöttetik.

¹⁾ *Országos Levéltár.* Limbus.

2. Mind az fő uraim, mind az étek fogok közel, szállásunkon való pitvarban háljonak és vigyázásban legyenek, prefectus uram kegyelme jó rendelése szerint; mert abban is valaki szófogatatlannak találhatik, nem marad büntetés nélkül.

3. Meg indulván, minden ember szép csendesen kiáltás és zajgás nélkül menjen, mind lovas és gyalog az rendelés szerént járjon, meg ne haladja egyik az másikat az rendben.

4. Az falukon valahol el mennek, senkinek kárt ne tegyenek és senkit meg ne károsicsanak; mert valakire legkisebb dolog bizonyosodik is, büntetlen el nem marad. Petthe Anna m. pria.¹⁾

V.

Instructio pro Dominos supremo et vice Capitaneos suae Majestatis arcis et presidii Szathmár.

Mivel ez az ő felsége végháza alatt két mezőváros vagyon, úgymint Szathmár és Nemeti, a melyek három rendbeli emberekből állanak, úgy mint nemes, vitézlő és polgári rendekből, hogy a jó egység közöttök megtartassék, ilyen limitációt tettünk, melyet megtartatni is akarunk.

Elsőben, hogy mivel néha néha történhetnék és történnek is illetlen dolgok és violentiák a vitézlő rendtől a polgárokon, azokáért ha in flagranti, vagy vagdalkozáson, vagy házra menésen, vagy valami egyéb súlyos vétken a vitézlő rendbelieket a bírák és a városiak találják, afféléket megfoghassanak és a kapitány kezében hozzák és reá törvényt kérjenek. S ha kapitány uramék igazat felőle nem szolgáltatnának, vagy az ő kegyelmék törvénye a városiaknak nem tetszenék, mi előnkben mint generális eleiben appellálhassák, és nekünk hírünkke adják. Viszont ha a városi ember vét a vitézlő rendnek, competens bíráját találta meg kapitány úrnál elsőben, azután vagy udvarbíráját, vagy pedig az ő Felsége kamaráját, hogy így utrinque minden egyenetlenségek jó módjával és inter sui igazodhassanak.

2. Semminemű dologra a vitézlő rendet a bírák ne eröltet-

¹⁾ Országos Levéltár. Limbus.

hessék, a ki után való töltések és kerítések kívül (?), sem pedig adajokat följobb két forintnál ne vethessék.

3. A katonák réteit megíresák a szatmáriak, mert a magok tiszta réteit veszik el érettek.

4. A Szamoson való gát körül ütközeteket (így) csináljanak egy nehányat, mi helyen ideje leszen. Erre mind kapitány uraméknak, s mind az udvarbíráknak nagy gondjok legyen, és a városbeliek attól ne vonogassák magokat.

5. A vár kulcsait ne a kapu között, hanem a kapitány házánál tartsák nappal is, jó őrizet alatt.

6. A gyalognak minden holnapba mikor fizetnek mustrájok legyen elsőben, és jól meglássák fegyvereket, 's lőtessenek velek czélhoz, 's a kinek puskája el nem sül, jól meg lapátozzák, 's haszontalan embernek fizetést ne adjanak. A pattantyúsoknak is úgy értjük drabant fizetések is jár, többé az se legyen, elég egy féle fizetés, hanem fogadjanak másokat helyettek. A vártól pedig a gyalogot messze távozni ne hagyják, sem pedig hír nélkül sehova ne merjenek el menni, nagy büntetés alatt. Hasonlatosképen az lovasok is hír nekül ne járjanak, és sokat egyszerre benne ne engedjenek távol lenni.

7. Mivel német is vagyon a várba, jó correspondentia és egyesség tartassék velek, és visszavonás eltávoztassék mindenektől.

8. A németek házai megcsinálására jó gondviselés legyen, és mentül hamarább elvégeztessék.

9. Mivel ő felsége kegyelmes parancsolatja, hogy a kapitányok az ő felsége jószágát magoknak ne tulajdonítsák: ez okáért Piskarkos nevő faluhoz, és az erdődi makkos erdőhöz közit fő kapitány uram ne tartsa, hanem az udvarbíró, ő felsége számára bírja.

10. Erdély közel lévén, igen igen nagy vigyázásban legyenek kapitány uramék ő kegyelmek, és mindenekről minket tudósítsanak mentül hamarébb.

11. Az czeigházra, és lövő szerszámokra is jól vigyázzanak, és mint viselnek a czeighbartok gondot, 's ha fogyatkozás találtatik tisztekben, megintsék, 's nekünk is megírják.

12. A gratuitus labor fáját exigálják, a hol mi hátra vagyon, és mikor ideje vagyon építtessenek is szorgalmatosan, 's az épületre való fákat ne égessék 's ne tékozzolják.

13. Idegen ember soha kapitány híre nekül a várba be ne jöhessen, hanem szorgalmasan megvizsgálják mi járta legyen; a hídon azonképen sőt minthogy néha igen megakad a víz, akkor is senki fejiért által ne merjen rajta menni, hanem a hídon járjanak.

14. A mely tűzre való fát a vármegye ígért hozatni, úgy mint három száz szekérral, senki a tisztviselők közül ne kapdossa, és maga szállására ne vitesse, hanem az udvarbíró rakassa rakásba. Azonkívül is legyen olyan panasz, hogy a jószág, mikor fát hoz, azt is úgy kapdossák, az se legyen, mert senkinek a tisztviselők közül fája nem jár, hanem főkapitány Uramnak száz szekérral.

15. A vár árkát jegeljék szorgalmasan, és a mit tisztíthatnak rajta el ne mulassák.

16. Az czigányokhoz senki közit ne avassa, hanem az ő Felsege itt való czeigházához itt szolgáljanak, a mint Kassán is, és az udvarbíró gondviselése alatt legyenek.

17. Sem fő sem vice kapitány Uram, az mi úgymint generalis híre nélkül, senkit tisztviselőt se be ne vehessen, se be ne írhasson: ha szintén, vagy meghalna, vagy elszöknék, vagy elhagyná is a szolgálatot, hanem nekünk hírré tegye. A melyik pedig a vitézlkö rend közül meghal, vagy elszökik, annak a napját felírja a strázsa-mester; és a mely nap helyére mást állatnak, azt is, s mind fő és vice kapitánynál, 's mind az hadnagyoknál, lajstroma legyen az ő alattok való katonáknak.

18. Senkit közlegényt is különben, se lovast, se gyalogot be ne vegyenek, ha nem megesküssék, hogy esztendeit kitölti a szolgálatban.

19. A nemes vármegye panaszolkodik, hogy kezesség alatt lévő gonosztévö jobbágyokat is befogadnak a várba drabantságra. Azért többé affélék be ne fogadtassanak.

20. A katonák füredésében tartassék meg a régi jó szokás, hogy a kapitány és az udvarbíró limitatiója szerint legyen az itt való katonáknak elegendő füredő helyek. A németeknek füredő helylyel nem tartoznak. Zászló alatt a kimenés.

21. A két városbeli kereskedő rendeknek, mivel sok országokat járnak kereskedéseknek okáért, senki közülök kapitány híre nélkül, Erdélybe és a török közé kereskedésnek okáért is se külön-

ben, el ne merjen menni. Visszajövet pedig mindjárt elsőben is tartozzanak a kapitánynál szembe lenni, és hitek szerint a mit oda hallottak láttak és értettek megjelenteni, sub gravi pœna.

22. Kapitány uramék a cortinák közepén mindenütt egy-egy strázsa házacskát csináltassanak, és abba német strázsáljon. A casa-matta szegeletén is mindenütt egyet-egyed, 's abban magyar álljon.

23. Ezután itt egy fő porkoláb és két vicéje leszen, s annyinak kelletik fizetni.

24. Az udvarbíró, ha mikor illendő dologban assistentiát és segítséget kíván, 's gyalogot vagy lovast az ő felsége jövedelme bészolgáltatásában, főképen contra violentes, kapitány Uramék adjanak, a mint mondám minden illendő dologban, mert ő felsége szolgálói lévén a vitézljő rend, méltó az ő felsége jövedelmét oltalmazniok.

Dr. SZENDREI JÁNOS.